

DESPRE ÎNCEPUTUL NEOLITICULUI TIMPURIU DIN TRANSILVANIA

Sabin Adrian LUCA
Cosmin Ioan SUCIU

About the beginning of early neolithicum from Transylvania

The authors analyze the three archaeological complexes of the first level (the oldest) from Miercurea Sibiului, Petriș point. The complexes are integrated into I A / B, I C / II A, II B phases of the Starčevo – Criș culture. In the article an attempt to connect the three pit houses with the similar discoveries from Transylvania and the neighboring regions is made.

Cea mai timpurie manifestare a neoliticului din Transilvania este orizontul cultural Starčevo-Criș, așa cum a fost definit acesta, de cei mai mulți cercetători, în literatura de specialitate din ultimii 30 de ani.¹ Explicarea genezei fenomenului neolitic timpuriu a pendulat în istoriografia românească, mai multe decenii, între teoria *autohtonistă*, care specifică existența mai multor zone de geneză primară² și cea după care, Orientul Apropiat – zonă de origine a *revoluției neolitice* – este principalul focar de civilizație dinspre care radiază civilizația spre Europa, teorie îmbrățișată de cercetătorii ultimelor decenii.

Modul de difuziune a noilor veniți este dictat – după toate aparențele – de apariția unor zone eliberate de ghețari, o dată cu retragerea generală a acestora. Numai așa se poate explica concluzia extrasă de P. Breunig, pentru Europa, prin corelarea tuturor datelor de C¹⁴ (în ani B.C.), având legătură firească și directă cu procesul de neolitizare.³

Cumulând observațiile făcute de P. Breunig⁴, cu cele ale lui J. Roodenberg și colab. pentru zona anatoliană și circum-egeeană⁵ și cu concluziile cercetătorului J. Pavúk pentru zona central-balcanică și nord-dunăreană⁶, constatăm că harta de difuziune / expansiune a comunităților neolitice timpurii este, în linii mari, cea propusă de B. Brukner.⁷ Suntem rezervați, deocamdată, cu privire la acceptarea ideii după care fazele vechi ale complexului cultural Starčevo-Criș trebuie gândite ca o *fază genetică a culturii Starčevo-Criș*.⁸ Acest lucru mai ales pentru Transilvania unde definirea termenului de *cultură Precriș*⁹ este întemeiat pe prea puține observații clare, complexe arheologice cercetate integral, statistici și analize complexe și stratigrafii orizontale și verticale corespunzătoare.¹⁰

Aceste rânduri vin să adauge câteva idei la conturarea viziunii sintetice redactată în ultimii ani asupra modului de ocupare al teritoriului de comunitățile neolitice vechi.¹¹ Pătrunderea purtătorilor noii culturi se realizează sub forma a trei migrații. Noi vom încerca să dezbatem problematica primei și a celei de a doua migrații.

¹ Vlăsa 1966, p. 9-48; Lazarovici 1975, p. 8-12; 1977, p. 34-42; 1979, p. 39-56; 1983, p. 9-34; 1984, p. 49-104; 1992, p. 25-59; 1993; Dumitrescu 1983, p. 69; Ursulescu 1984, p. 90 și urm.; Paul 1989, p. 3-28.

² Berciu 1958; 1966, p. 32; Boroneanț 1968; 1973; 1980; 1996; Păunescu 1958, p. 269-271; 1970, p. 25-26; Dumitrescu 1970, p. 190-191; 1971, p. 90; Srejiović 1969; 1971; 1978; Gimbutas 1989; 1997.

³ Breunig 1987, p. 86.

⁴ Breunig 1987, p. 86.

⁵ Roodenberg et alii 1990, p. 79.

⁶ Pavúk 1993, p. 239.

⁷ Brukner et alii 1968, T VI.

⁸ Pavúk 1993, p. 231; Brukner 2000, p. 287.

⁹ Paul 1989; 1995; Ciută 1998; 2000; 2001.

¹⁰ Lazarovici 2001, p. 42-45.

¹¹ Lazarovici et Kalmar 1995, p. 199-200.

I. Existența *primului val neolitic* reprezentat prin *orizontul neoliticului aceramic sau preceramic* așa cum a fost descoperit acesta în Thessalia¹ sau în alte stațiuni, în special peșteri², nu poate fi demonstrată în Transilvania. Cea mai apropiată stațiune încadrată acestui orizont cultural și cronologic, cea de la *Dârțu-Ceahlău*³, s-a dovedit a fi, de fapt, mai târzie⁴.

Evoluția marelui complex cultural al neoliticului timpuriu carpato-balcanic Starčevo-Criș – componentă a complexului balcano-anatolian al neoliticului vechi⁵ – începe în Transilvania, cel puțin teoretic, o dată cu faza *Frühkeramik* sau *Monochrom*.⁶ Materialele arheologice ale acestei faze apar ipotetic în siturile românești.⁷ Existența speciei monocrome, fine, lustruite, nu poate fi pusă la îndoială, ea existând între celelalte specii ceramice în toate stațiunile cu ceramică neolitică foarte timpurie din Transilvania.⁸ Este de ajuns să amintim aici așezările de la Gura Baciului I⁹, Ocna Sibiului-*Triguri* I și II¹⁰ și Miercurea Sibiului-*Petriș*¹¹.

Poate că cea mai importantă stațiune aparținând momentului primar de neolitizare, post *Aceramic*, este cea de la Cluj-*Gura Baciului*. Orizontul I de aici¹² cuprinde complexe arheologice ce-și încep evoluția încă din faza IA a complexului cultural Starčevo-Criș¹³. Cel mai important complex de locuire este bordeiul B_{2A}, considerat de descoperitori drept cel mai vechi din acest sit arheologic¹⁴. Alte complexe și materiale arheologice – alături de cele din bordeiul B₁ și groapa G_{1a}, bordeiul B₈, bordeiul B_{2A1}, gropile G₁₁, bordeiul B_{9B}, groapa G₃₃, bordeiul B₁₀ și bordeiul B_{2B} – alcătuiesc orizontul I de la Gura Baciului¹⁵, paralelizat de N. Vlassa cu etapa *Protosesklo*¹⁶.

O importantă stațiune a neoliticului timpuriu din Transilvania este, atât ca stratigrafie cât și ca material arheologic, așezarea de la Ocna Sibiului-*Triguri*¹⁷. Primele trei niveluri succesive (Ia-IIa) din acest sit aparțin unui orizont *Protosesklo*. Nivelul IIb *ar putea* aparține fazei de trecere către cultura Criș (fază sincronă cu Gura Baciului II), iar ultimele două niveluri – IIIa-IIIb – aparțin *unor secvențe ale complexului cultural Starčevo-Criș*.¹⁸ Concluzia autorului citat este că *orizontul Protosesklo* apare ca o cultură distinctă cu o evoluție relativ îndelungată, pe care o numește *Precriș*, în cadrul căreia sunt sesizate două aspecte regionale nord-dunărene: cel oltenesc *Cârcea* și cel transilvănean *Ocna Sibiului - Gura Baciului*, observând și existența a două etape de evoluție, I și II.¹⁹ Inamic al evoluției unitare a neoliticului timpuriu din zona nord-balcanică, sub denumirea de complex cultural Starčevo-Criș²⁰, I. Paul caută să nuanțeze faza I și, parțial, II, din acest sistem cronologic, fapt neconfirmat direct în contextul noilor descoperiri din Transilvania (în special la Gura Baciului sau Miercurea Sibiului-*Petriș*). Se constată, de altfel, că în orice manieră am privi dezvoltarea primelor faze neolitice (ca și complex cultural Starčevo-Criș, fazele I și parțial II sau ca *Precriș* I-II sau grupa culturală – sau cultural – Gura Baciului-Cârcea), noile descoperiri vor duce la nuanțări și retușări necesare. Remarcăm, în sfârșit, că la publicarea acestui sit nu s-au inserat și observații clare legate de locuințe și de evoluția ceramicii pe nivelurile succesive de locuire.

¹ Milojević 1959, p. 230-232; 1960; Benac 1978, p. 16; Garašanin 1978, p. 34; 1980, p. 58.

² Benac 1971, p. 98.

³ Păunescu 1958, p. 269-271; Berciu 1958, p. 91-98.

⁴ Vlassa 1964, p. 463-464.

⁵ Garašanin 1978, p. 32-33, 35-38; 1980.

⁶ Milojević 1949; 1959; Milojević-Zumbusch 1971, p. 25 sqq.

⁷ Lazarovici 1977, p. 34; 1979, p. 17; 1984, p. 53-55.

⁸ Paul 1989, p. 20.

⁹ Vlassa 1976, p. 198-264; Lazarovici et Kalmar 1995, p. 199, 201.

¹⁰ Paul 1989; 1995, p. 28-68.

¹¹ Luca 2002; 2004; Luca et alii 1998; 1999; 2000a; 2001; 2002.

¹² Vlassa 1976, p. 198-264.

¹³ Lazarovici et Kalmar 1995, p. 5, 63, 68-79.

¹⁴ Lazarovici et Kalmar, p. 68-69.

¹⁵ Lazarovici et Kalmar, p. 68-79.

¹⁶ Vlassa 1976, p. 257-260.

¹⁷ Paul 1989; 1995, p. 28-68.

¹⁸ Paul 1989, p. 10.

¹⁹ Paul 1989, p. 11.

²⁰ Lazarovici 1992, p. 27.

Analizând textul publicat am putea afirma – sub rezerva faptului că autorul are și alte date – că cele mai vechi locuințe de aici ar fi pentru faza *Precriș Ia* un bordei²¹ alături de un altul în SXII²², iar pentru faza *Precriș Ib* un semibordei²³, locuința 9²⁴ și o groapă²⁵. Nerenunțând la sistemul de cercetare bazat pe secțiuni înguste de prospectare a stratigrafiei autorul rămâne prizonierul unor concepte teoretice care nu se bazează decât tangențial pe date ferme obținute în urma unor analize temeinice a arhitecturii și artefactelor.²⁶

Spunem aceasta deoarece am avut șansa de a descoperi și cerceta, în ultimii ani o nouă așezare aparținând orizontului vechi de neolitizare, situl de la Miercurea Sibiului-*Petriș*.

Așezarea preistorică de la Miercurea Sibiului-*Petriș* este cunoscută o dată cu apariția monografiei culturii Petrești.²⁷ În această lucrare se amintește despre existența unor materiale arheologice aparținând culturilor eneolitice Turdaș și Petrești, descoperite întâmplător în acest punct din hotarul localității.

Locuirile preistorice din punctul *Petriș* se află la aproximativ 500 m est de stațiunea balneară Miercurea Băi și la 50-80 m nord de șoseaua națională Sebeș – Sibiu, pe botul unei terase prelungi, înălțată cu aproximativ 4-5 m față de nivelul luncii inundabile a pârâului Secaș. Vestigiile arheologice sunt dispersate pe o lungime de aproximativ 300 m de-a lungul terasei, paralel cu lunca inundabilă. Câmpul cu resturi arheologice nu are mai mult de 80-100 m lățime.

Situl a fost „redescoperit” de C. Roman, arheolog la Muzeul „Castelul Corvineștilor” din Hunedoara, în primăvara anului 1997.²⁸ Materialele arheologice recuperate cu această ocazie, ca și cele provenite din periegezele ulterioare, au fost deja publicate.²⁹ Atunci constatam că în acest sit există materiale arheologice aparținând fazelor timpurii ale culturii Starčevo-Criș, precum și altele aparținând fazelor timpurii a culturii Vinča, epocii eneolitice (Petrești) și celei a bronzului neputând face și alte precizări.

În anul 1997 am început cercetarea sistematică a sitului arheologic, în urma stabilirii unei colaborări între Universitatea „Lucian Blaga” și Muzeul Național Brukenthal, secția Istorie, ambele instituții din Sibiu.³⁰

Între anii 1997 și 2000 s-au executat secțiuni pentru controlarea stratigrafiei așezărilor preistorice suprapuse și pentru analizarea principalelor categorii de locuințe, complexe arheologice și artefacte specifice sitului.³¹ Secțiunile au fost următoarele: S₁ / 1997 (20 / 1,5 m), S₂₋₃ / 1998 (16 / 2 m fiecare), S₄ / 1999 (16 / 2 m) și S₅ / 2000 (20 / 1,5 m). S-au descoperit bordeie, locuințe de suprafață, vetre, complexe arheologice adâncite (gropi menajere, șanțuri de fundație, gropi de pari și stâlpi) și morminte (gepizi, secolul V).

În anul 2001 s-a deschis o suprafață de cercetare având 20 / 20 m (S I / 2001-2003). De-a lungul anilor 2001 și 2002 s-a cercetat nivelul petreștean, reprezentat prin locuințe de suprafață (două structuri de locuire), cel mai nou în stratigrafia orizontală a neoliticului de la Miercurea Sibiului-*Petriș*.³² Tot în acești ani s-au cercetat și resturi ale unor locuințe de suprafață aparținând nivelului vincian vechi (două structuri de locuire). În anul 2003 s-a epuizat și excavarea complexelor adâncite aparținând culturii Vinča, faza A (5 locuințe adâncite de tip bordei, alte gropi cu utilități mai puțin cunoscute) și Starčevo-Criș timpuriu (3 locuințe adâncite de tip bordei, alte trei gropi).

²¹ Paul 1995, p. 30-31, Abb. 2.

²² Paul 1995, Abb. 5.

²³ Paul 1995, p. 30-31, Abb. 2.

²⁴ Paul 1995, Abb. 5.

²⁵ Paul 1995, Abb. 6.

²⁶ Analiza la Lazarovici 2001, p. 42.

²⁷ Paul 1992, p. 141, punct 29 a.

²⁸ Luca et alii 2000, p. 40; 2000 b, p. 7.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Colectivul de cercetare este alcătuit din S. A. Luca (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu), responsabil de șantier și A. Georgescu (Muzeul Național Brukenthal Sibiu), membru. Din anul 2001 s-a alăturat acestui colectiv și A. Gonciar (Universitatea Ottawa – Canada).

³¹ Luca et alii 1998; 1999; 2000 a; 2001.

³² Luca et alii 2002.

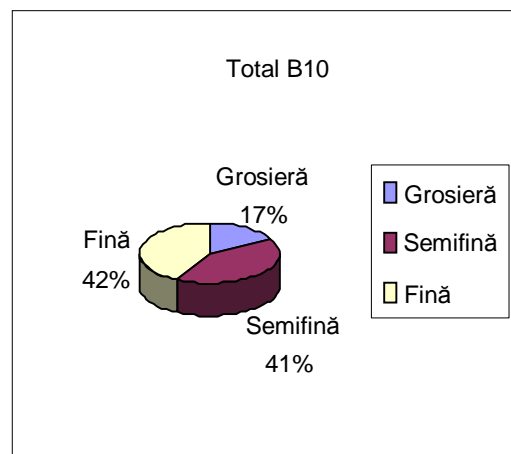
Din anul 2003 s-a pornit și prepararea suprafeței S II (15 / 15 m). Aceasta va fi prelucrată în anii 2004 și 2005.

Cel mai vechi orizont neolitic este, după opinia noastră și în acest moment al cercetărilor Miercurea Sibiului-*Petriș*, cel notat cu sigla Ia, definit prin bordeiul B₁₀ / 2003. Această locuință este puțin adâncă, patrulateră, cu colțurile rotunjite, fiind parțial tăiată, în colțul său de nord-vest de bordeiul B₁ / 1998, 2003 aparținând – după cum vom vedea în continuare – unei faze ulterioare a aceleiași culturi. Dacă ar fi să comparăm acest tip de locuință cu altele, din siturile contemporane, am constata că este identică (ca formă, adâncime, mod de săpare) cu cele mai vechi locuințe de la Gura Baciului³³ (compararea cu Ocna Sibiului nu este posibilă decât parțial datorită nepublicării planurilor locuințelor celor mai vechi). Bordeii nostru are dimensiunea laturilor lungi de 5 m, iar cea a laturilor scurte de aproape 2 m. Fundul acestuia are (în plan orizontal) aproximativ 2 / 1,5 m și se află la 1,83 m față de suprafața actuală a solului și la aproximativ 0,60 m de nivelul de călcare preistoric. În stratigrafia verticală și orizontală a sitului acest complex de locuire își are locul în faza Ia.

Studiul ceramicii din acest complex arată că ne află în fața uneia dintre cele mai vechi locuințe din neoliticul românesc. Comparând categoriile ceramicii de aici cu cele de la Gura Baciului (compararea cu Ocna Sibiului este imposibilă deoarece nu s-au publicat date statistice) constatăm similitudini mari. Acest complex de locuire, săpat aproape integral și neafectat decât în mică măsură de intersecții cu alte complexe arheologice, are și unele caracteristici singulare, între care amintesc existența unui singur fragment ceramic pictat cu buline mici alb-gălbui pe o ceramică roșie, lustruită foarte bine, cu aspect sticlos. Această caracteristică, specifică unei tehnologii de fabricare existente în orizontul cultural foarte vechi, Gura Baciului I – complexe de locuire de la partea inferioară a nivelului –, este specifică bordeiului studiat la Miercurea Sibiului.

Miercurea Sibiului-*Petriș*, bordeiul B₁₀ / 2003 – cultura Starčevo-Criș

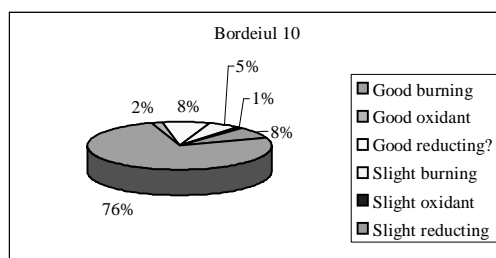
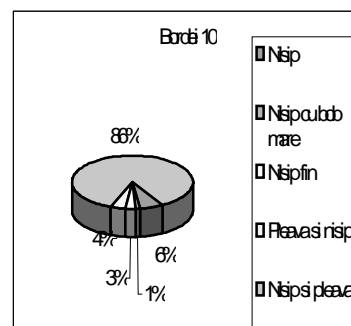
Categoria				
Categoria	Grosieră	Semifină	Fină	Total
Bordei 10	62	143	150	355
Bordei 10 fund	3	12	12	27
Total B10	65	155	162	382

³³ Lazarovici și Kalmar 1995, p. 63.

Amestecul

Amestec	Nisip	Nisip cu bob mare	Nisip fin	Plevă și nisip	Nisip și pleavă
Bordei 10	24	5	10	15	327

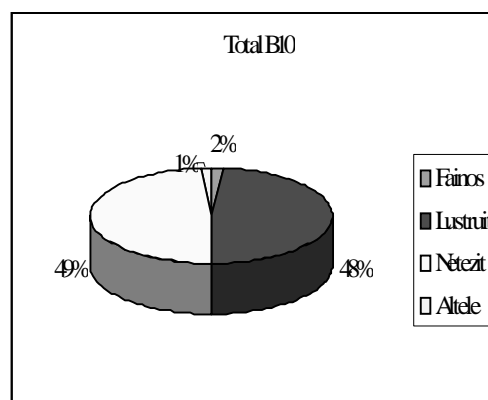

Arderea

Arderea	Good burning	Good oxidant	Good reducing	Slight burning	Slight oxidant	Slight reducing
Bordeiul 10	289	7	32	21	3	30

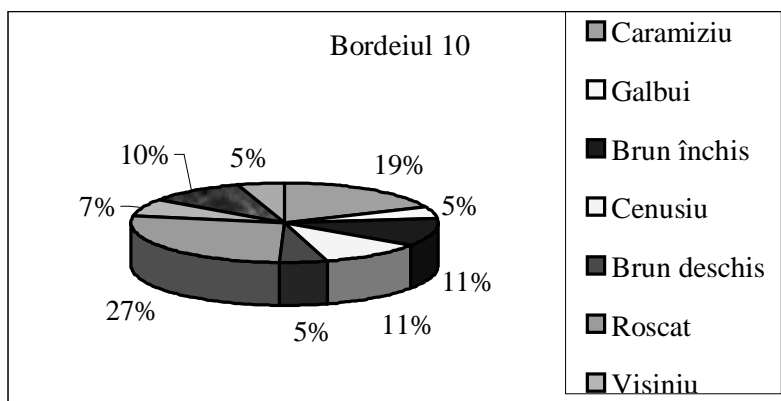
Netezirea

Netezirea	B10	B10 Fund	Tota
Angobă albă	1	0	1
Aspră	1	0	1
Făinos	6	0	6
Lustruit	176	9	185
Netezit	170	15	185
Barbotină aplicată	1	1	2
Slip	0	1	1
Slip lustruit	0	1	1

Culoarea exterioară

Culoare	Negru	Cărămizi	Gălbui	Brun închis	Cenușiu	Negru-cenușiu	Brun deschis	Roșcat	Vișiniu	Roșu	Cafeniu albicios	Brun	Brun roșcat
Bordei 10	7	71	18	44	42	5	19	104	26	1	40	3	1

Serierea categoriei și culorii exterioare pe nivelurile de umplere ale bordeiului B₁₀ / 2003

culoare-categorie	B10 fund	B10	B10 total
Gălbui; grosieră	1	1	2
Roșcat; grosieră	2	3	5
Gălbui; semifină	3	9	11
Brun deschis; semifină	2	7	9
Vișiniu; fină	4	18	22
Brun închis; fină	2	15	17
Cafeniu albicios; semifină	2	16	18
Brun deschis; fină	1	8	9
Cărămiziu; semifină	3	27	30
Cafeniu albicios; fină	1	9	10
Roșcat; fină	4	64	68
Brun închis; semifină	1	23	24
Roșcat; semifină	1	30	31
Cărămiziu; grosieră	0	26	26
Cenușiu; semifină	0	23	23
Cărămiziu; fină	0	15	15
Cenușiu; grosieră	0	12	12
Cafeniu albicios; grosieră	0	12	12
Cenușiu; fină	0	7	7
Negru; fină	0	6	6
Gălbui; fină	0	4	4
Brun închis; grosieră	0	3	3
Negru cenușiu; semifină	0	3	3
Vișiniu; semifină	0	3	3
Brun; fină	0	2	2

Se observă că predomină ceramica roșcată fină (18,2 %) și roșcat semifină (8,31 %).

În ceea ce privește *specia* ceramicii s-a constatat că aceasta este în proporție de 83% fină și semifină. Doar 4% din ceramică are mai multă pleavă decât nisip în compoziție, iar 10% nu folosește pleava drept degresant. Arderea este în proporție de 76% bună, iar un procent de 7% excepțională.

Suprafața vaselor este *lustruită* în proporție de 49%, iar 27% din ceramică este roșcată (18,2% la *specia* fină și 8,31% la *specia* semifină), categoriile următoare fiind cea cărămie (19%), brun închisă (11%), cafeniu albicios (10%) sau cenușie (11%). Remarcăm și apariția într-un număr mare a ceramicii vișinii (7%). Toate aceste date înscriu bordeiul B₁₀ de la Miercurea Sibiului-Petriș în seria celor mai vechi de la nord de Dunăre.

Observațiile din Transilvania, ca și noile descoperiri ale ultimilor ani, ne fac să constatăm existența unei căi de pătrundere culturală pe valea Oltului, către Ocna Sibiului, cu continuarea (Miercurea Sibiului – cu izvoare de apă sărată) spre ocnele de la cotul extrem-nordic al Mureșului mijlociu și, mai departe, spre așezarea de la Gura Baciului. Este foarte greu să credem că este vorba despre o migrație în adevăratul sens al cuvântului³⁴, mai ales că datele privitoare la tehnologiile de fabricare a ceramicii de aici nu se potrivesc perfect cu cele din Thessalia, de exemplu. Nici termenul de difuziune nu este foarte clar.³⁵ Dar, la ora actuală, acestea rămân singurele definiții posibile, dacă le folosim în ordinea: migrație și difuziune. În acest sens, bordeiul B₁₀ / 2003 de la Miercurea Sibiului-Petriș s-ar încadra în prima migrație după Gh. Lazarovici și Z. Kalmar³⁶, Gura Baciului I după N. Vlăsa³⁷ sau Preciș Ia după I. Paul³⁸, orizontul cultural de încadrare al complexului fiind Starčevo-Criș IA / B.

Un alt complex de locuire foarte vechi de la Miercurea Sibiului-Petriș este bordeiul B₁ / 1998, 2003. Acesta este mai nou decât bordeiul B₁₀ / 2003 deoarece este construit după acesta, tăindu-i un colț. Din păcate locuința a fost grav afectată de construirea bordeiului B₄ / 2003. Acesta din urmă aparține locuitorilor vincieni. În consecință s-au păstrat doar părți din bordei și o groapă-puț care va fi făcut parte din el. Bordeiul are dimensiuni destul de mari (6 / 4 m) și aparține (în stratigrafia verticală și orizontală) orizontului de locuire Ib, contemporan cu Starčevo-Criș IC, poate IIA.

Ceramica (fig. 2) are multe similitudini cu cea din B₁₀. 78% din vase sunt fine sau semifine, pleava apărând în pastă la 94% din fragmente. *Specia* degresată cu nisip apare în proporție de 6%, în scădere față de complexul arheologic anterior. 49% din ceramică este lustruită, iar 74% este arsă bine. Remarcăm că 14% din fragmente sunt arse foarte bine, sticlos. Culoarea exterioară a fragmentelor ceramice este foarte diversificată, scăzând mult numărul fragmentelor ceramice roșcate (13%) în detrimentul celor cărămizii, care cresc (23%).

În acest bordei s-a descoperit și o piesă cu caracter special. Amuleta stilizată este un *idol bucranium*. Ea are înălțimea de 3,7 cm și lățimea maximă de 2 cm. Terminațiile, *coarnele*, acesteia sunt rupte din vechime. Corpul este rotunjit, puțin îngroșat, ornamentat pe partea anterioară cu incizii adânci, paralele, organizate unghiular. Piesa stilizată este de culoare neagră, factură fină, atent lustruită. Arderea la care a fost supusă amuleta este foarte bună.

Aceste piese sunt publicate sub denumirea de *idoli bucranium* sau *labrete*³⁹ și sunt realizate din lut, piatră, os sau alte materiale.⁴⁰ În România se găsesc în așezări aparținând complexului cultural Starčevo-Criș (până în faza IIA, inclusiv). În Banat acestea au apărut în următoarele localități: Dubova - *Cuina Turcului*⁴¹, Foeni - *Sălaș*⁴² și Timișoara-*Fratelia*⁴³. În Transilvania avem astfel de

³⁴ Lazarovici și Kalmar 1995, p. 42-43.

³⁵ Lazarovici și Kalmar 1995, p. 43.

³⁶ Lazarovici și Kalmar 1995, p. 199-200.

³⁷ Vlăsa 1976, p. 198-264.

³⁸ Paul 1995, p. 30-31, Abb. 2, 5.

³⁹ Karmanski 1986, p. 12, prilog 1.

⁴⁰ Karmanski 1986, p. 11.

⁴¹ Lazarovici 1979, p. 34; Păunescu 1979, p. 37, fig. 14/11.

⁴² Ciobotaru 1998, p. 75, pl. III/6-7, 9.

⁴³ Drașovean 2001, p. 34, pl. 4/4-5

piese la: Cluj - *Gura Baciului*⁴⁴, Ocna Sibiului - *Triguri*⁴⁵ și bineînțeles, cea publicată de noi provenind de la Miercurea Sibiului-*Petriș*⁴⁶. În Oltenia s-a descoperit o singură piesă de acest tip la Sălcuța⁴⁷. Analogiile pentru aceste amulete sunt extrem de numeroase în Sud-estul Europei la: Blagotin⁴⁸, Divostin⁴⁹, Dobanovici - *Ciglana*⁵⁰, Donja Branjevina⁵¹, Grivac⁵², Knjepiste⁵³, Kozluk⁵⁴, Lepenski Vir⁵⁵, Lug - *Obrenovac*⁵⁶ și Rakitovo⁵⁷. Din punct de vedere tipologic, statuetele stilizate de tip *bucranium* reprezintă o varietate destul de mare⁵⁸, după cum urmează: a⁵⁹, a₁⁶⁰, a₂⁶¹, b⁶², b₁⁶³, c⁶⁴, c₁⁶⁵, c₂⁶⁶, c₃⁶⁷, d⁶⁸, d₁⁶⁹, d₂⁷⁰.

⁴⁴ Vlassa 1976, p. 211, 230, fig. 14/3-4; Lazarovici și Kalmar 1995, p. 155, fig. 22/6; Brukner 2000, p. 298-299.

⁴⁵ Paul 1995, p. 51, pl. VIII/5-6; XXX/3 a-b, 4 a-b.

⁴⁶ Luca 2002.

⁴⁷ Lazarovici 1979, p. 34, n. 170. D. Berciu încadrează foarte timpuriu primul nivel de la *Piscul Cornișorului*: Berciu 1961, p. 29-30, 160, 161, 162, 167, 185-192

⁴⁸ Ciobotaru 1998, p. 75. El afirmă că piesele s-au descoperit în apropierea unui complex de cult și ar putea avea o destinație utilitară, poate în corelație cu acesta.

⁴⁹ Karmanski 1988, p. 12.

⁵⁰ Tasić 1973, p. 89, 91, T. XLVIII/186-187.

⁵¹ Lazarovici 1979, p. 34, n. 166; Karmanski 1989, pl. 9/2-6, 10-12, 14; 2000, T. XXII; Brukner 2000, p. 309.

⁵² Lazarovici 1979, p. 34, n. 168.

⁵³ Brukner 2000, p. 309.

⁵⁴ Tasić 1973, p. 90; Lazarovici 1979, p. 34, n. 165 (19 exemplare).

⁵⁵ Srejić 1969, p. 306, pl. 8; 85/2; Tasić 1973, p. 90; Lazarovici 1979, p. 34, n. 167

⁵⁶ Jovanović 1967, p. 20; Tasić 1973, p. 90; Lazarovici 1979, p. 34, n. 169.

⁵⁷ Matsanova 1996, p. 105-127.

⁵⁸ Luca 2004.

⁵⁹ Donja Branjevina – Karmanski 1988, p. 11-12; T I/3-5, 7, 9; 1989, pl. 9/2, 10; 2000, T. XXII/2, 4-7; Divostin – Stanković 1985, T. I/5-6; Karmanski 1986, p. 13, T III/3, 6-8; 1988 a, T II/3-4, 6; Matsanova 1996, T. 9/9-10.

⁶⁰ Donja Branjevina – Karmanski 1986, p. 13, T III/4; 1988, p. 11-12; T I/8, 10; 1989, pl. 9/3-4; 2000, T. XXII/1 (inciziile sub formă de *brăduț*); XXII/3 (inciziile sub formă de *brăduț răsturnat*; XXII/23 (inciziile paralele, perpendiculare pe corpul piesei).

⁶¹ Donja Branjevina – Stanković 1985, T. I/3, 8-9; Karmanski 1986, p. 13, T III/2; 1987, T I/2; 1988, p. 11-12; T I/1-2; 1989, pl. 9/11-12; 2000, T. XXII/8-9, 11-16, 18-20; Matsanova 1996, T. 9/1-4.

⁶² Donja Branjevina – Stanković 1985, T. I/1-2; Karmanski 1986, p. 13, T III/1; 1988 a, p. 11-12; T I/6; 1989, pl. 9/5-6, 14; 2000, T. XXII/17, 22.

⁶³ Divostin – Karmanski 1988, T II/5.

⁶⁴ Ocna Sibiului-*Triguri* – Paul 1995, p. 51, pl. VIII/5 și XXX/3 a-b; Dubova-*Cuina Turcului* – Păunescu 1978, p. 37, fig. 14/11; rar în Serbia la Divostin – Stanković 1985, T. I/7; Karmanski 1988, T II/1-2 sau Bulgaria – Matsanova 1996, T. 9/5, 7.

⁶⁵ Ocna Sibiului-*Triguri* – Paul 1995, p. 51, pl. VIII/6, XXX/ 4a-b.

⁶⁶ Fig. 1/2, foto 2, în prezentul articol.

⁶⁷ Matsanova 1996, T. 9/6.

⁶⁸ Stanković 1985, T. I/10-12; Karmanski 2000, T. XXII/24.

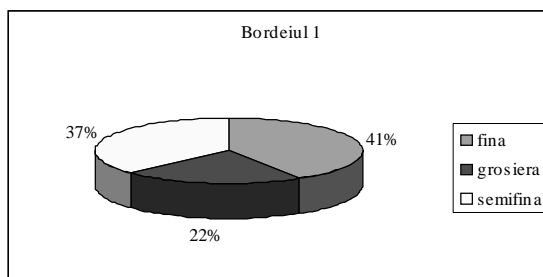
⁶⁹ Stanković 1985, T. I/13; Matsanova 1996, T. 9/8.

⁷⁰ Stanković 1985, T. I/14-18.

Miercurea Sibiului-Petriș, 2003 – cultura Starčevo-Criș
bordeiu B₁ / 1997,

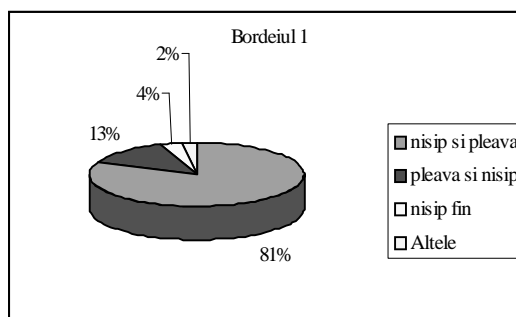
Categoria

Categoria	B ₁
Fină	58
Grosieră	31
Semifină	52

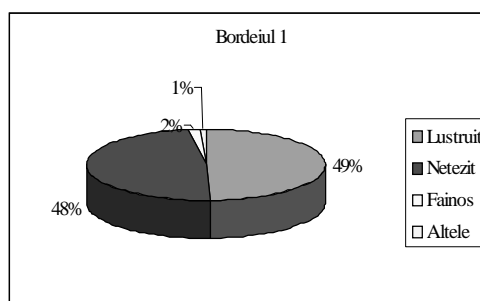
Amestecul

Amestecul	B ₁
Nisip și pleavă	115
Pleavă și nisip	18
Nisip fin	5
Nisip	1
Nisip și cioburi	1
Pleavă, nisip și pietricele	1

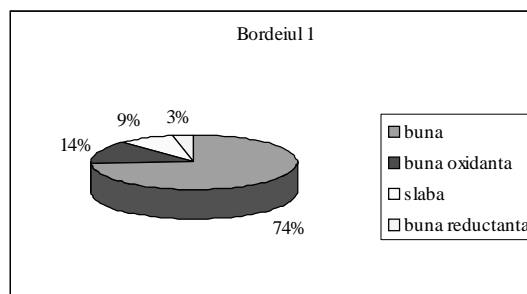
Netezirea

Netezirea	B ₁
Lustruit	176
Netezit	170
Făinos	6
Angobă albă	1
Aspră	1
Barbotină aplicată	1

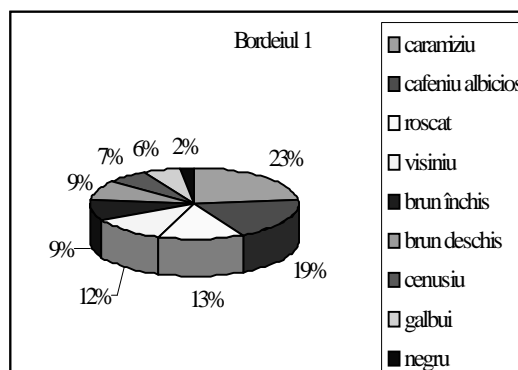
Arderea

Arderea	B ₁
Bună	93
Bună oxidantă	17
Slabă	11
Bună reductoare	4

Culoarea exterioară

Culoarea exterioară	B ₁
Cărămiziu	32
Cafeniu albicios	26
Roșcat	18
Vișiniu	16
Brun închis	13
Brun deschis	12
Cenușiu	9
Gălbui	8
Negru	3

Încadrarea culturală a acestor piese se realizează, în general, cu cultura Starčevo-Criș, faza IIA.⁷¹ În cazul nostru asocierea piesei cu ceramica din bordeiul B₁ ne face să încadrăm piesa și complexul arheologic în faza IC-IIA a pomenitei culturi. În consecință acesta ar fi contemporan cu Gura Baciului I o parte din complexele bordeiul B₈, bordeiul B_{2A1}, gropile G₁₁, bordeiul B_{9B}, groapa G₃₃, bordeiul B₁₀ și bordeiul B_{2B}⁷² sau cu Precriș Ib – groapă, semibordei, locuința 9⁷³ și locuința 1 / 1997 de la Șeușa-*La cărarea morii*⁷⁴. Tot acestui orizont cronologic și cultural îi aparține și situl arheologic descoperit la Cerișor-*Peștera Cauce*⁷⁵.

II. Un nou orizont cu ceramică majoritar *monocromă* poate fi postulat prin noile descoperiri de la Cerișor-*Peștera Cauce* (cercetări încă inedite) unde există un strat de cultură în care ceramica este în mare majoritate fină, lustruită, dar nu putem să-i dăm și valoare cronologică directă. Menționez că aici nu a fost descoperit nici un fragment ceramic pictat.

De altfel, existența unor astfel de așezări în România a fost anunțată de descoperirea de la Iosaș-*Anele*⁷⁶. Unii cercetători români au preferat să încadreze așezările neolitice timpurii fără pictură (*Monocrom* la Dimitrijević⁷⁷) în faza IC-IIA a acestui mare complex cultural, palier cronologic la care se stipula dispariția – sau foarte rara apariție – a picturii⁷⁸ (lucru caracteristic, de exemplu, și fazei IA; sigur că mai există și alte caracteristici care singularizează momentul de început al neoliticului). La nivelul nostru de cunoaștere pictura cu buline albe se dezvoltă în fazele IB și IC a complexului cultural Starčevo-Criș aparițiile în alte momente datorându-se, mai degrabă, unor întâmplări.

Ceramica pictată cu alb apare, de altfel, foarte rar, și la Șeușa-*La cărarea morii* (3-4 fragmente)⁷⁹. Acest lucru îl face și pe autorul descoperirii să afirme că ceramica de aici este monocromă din punct de vedere cromatic.⁸⁰ La câteva pagini distanță de această afirmație, același autor își exprimă, „la rândul său” rezervele față de existența unui orizont *Monochrom* în România.⁸¹ De aici rezultă concluzia că până la cercetarea integrală a unui sit neolitic vechi la nordul Dunării nu putem vedea clar care sunt caracteristicile unui posibil orizont *Monochrom* (fie el mai vechi sau mai nou din punct de vedere cronologic). Dar atunci trebuie evitată încadrarea unor locuințe în care s-au descoperit fragmente ceramice pictate – puține, este drept – în faza IA a complexului cultural Starčevo-Criș !

Acest moment (*Monocrom* la Dimitrijević) ar marca cea de a doua migrație la Gh. Lazarovici și Z. Kalmar.⁸²

Acum, calea de pătrundere „tradițională” spre Transilvania (via Oltenia) este dublată cu o alta, dinspre sud-vest (Banat), ale cărei vestigii se regăsesc în peșterile din carstul munților Poiana Ruscă sau din sudul Munților Apuseni (Cerișor-*Peștera Cauce*⁸³ sau Crăciunești-*Peștera Balogu*⁸⁴), multe dintre ele încă necercetate. Drumul de acces se va dezvolta, încetul cu încetul, urmând ca în momentul de *starcevizare* al comunităților din sudul Transilvaniei, drumul de pe valea Oltului să se închidă pentru o vreme.

✘

⁷¹ Lazarovici 1983, p. 13; Ciubotaru 1998, p. 75; Drașovean 2001.

⁷² Lazarovici et Kalmar, p. 68-79.

⁷³ Paul 1995, p. 30-31, Abb. 2, 5-6.

⁷⁴ Ciută 1998; 2000.

⁷⁵ Cercetări inedite S.A. Luca, C. Roman și D. Diaconescu.

⁷⁶ Luca et Barbu 1992-1994.

⁷⁷ Dimitrijević 1974.

⁷⁸ Lazarovici 1979, p. 43.

⁷⁹ Ciută 2000, p. 67-68, fig. 25/1-3; un al patrulea fragment nu este publicat și grafic.

⁸⁰ Ciută 2000, p. 65.

⁸¹ Ciută 2000, p. 76.

⁸² Lazarovici et Kalmar 1995, p. 200; Lazarovici 2001, p. 42.

⁸³ Luca et alii 1997, p. 19, 24.

⁸⁴ Roman et Diaconescu 2002, p. 7-8

La sfârșitul fazei a II-a Starčevo-Criș în Transilvania asistăm la nașterea așa-numitului fenomen de *starcevizare*.⁸⁵ Așezarea de la Ocna Sibiului- *Triguri* își pierde din importanță, nedezvoltând pictura cu negru caracteristică orizonturilor târzii ale complexului cultural citat.⁸⁶ Stațiunile neolitice timpurii de pe valea Mureșului mijlociu dezvoltă (Miercurea Sibiului-*Petriș* și *Pustia*, *Orăștie-Dealul Pemilor*, *punct X₈*, *Limba-Bordane* ș.a.), sub influențe culturale dinspre vest și sud-vest, elemente precum barbotina, ornamentele aplicate, incizia sau motivele *impresso*⁸⁷, alături de pictura cu negru⁸⁸ sau altarele având picioare-postament *cu ochi*.⁸⁹ Toate aceste observații demonstrează că și acum putem discuta despre o unitate culturală pe spații întinse, fapt acceptat sub denumirea de complexul cultural Starčevo-Criș și de I. Paul.⁹⁰

Acum putem încadra și descoperirile de la Ocna Sibiului-*Triguri*, *Ia* și Miercurea Sibiului-*Petriș*, locuința-bordei B₉ / 2003 (fig. 3) – nivel Ic în stratigrafia verticală și orizontală de aici.

În această ultimă locuință se poate observa că ceramica grosieră este încă foarte puțină (23%), aproape egală cu cea fină (20%). Covârșitoare este apariția ceramicii semifine (57%). După toate probabilitățile ne aflăm în fața unui nou impuls sudic și datorită faptului că procentul ceramicii degresate numai cu nisip este mare (35% – nisip, nisip fin și nisip cu bobul mare). Ceramica este arsă bine în proporție de 75% și lustruită în proporție de 23%. Barbotina este prezentă pe 28% din vase, semn clar al începutului evoluției spre faza clasică a culturii. Culoarele apar în proporții relativ egale (se grupează negrul, negrul-cenușiu, brunul deschis și brunul închis, cenușiu și cafeniul albicios) cu excepția cărămizii (28%).

Chiar dacă există și deosebiri față de complexe descrise anterior, sesizăm o unitate tehnologică ușor de demonstrat și o evoluție din rădăcini comune a complexelor de la Miercurea Sibiului-*Petriș*.

Influențele venite în Transilvania dinspre Banat și câmpia Tisei – dar și dinspre sudul Dunării – devin tot mai vizibile o dată cu faza a III-a (sistem Gh. Lazarovici) a complexului cultural Starčevo-Criș. O dată cu mijlocul fazei citate se constată și apariția primelor comunități vinciene în Transilvania.⁹¹

Aici există mai multe tipuri de comunități, unele contemporane, către sfârșitul neoliticului timpuriu:

✕

1. Comunități Starčevo-Criș IIIA-IVA cum ar fi *Orăștie-Dealul Pemilor*, *punct X₈*⁹², *Hunedoara-Biserica Reformată*⁹³, Miercurea Sibiului-*Pustia*⁹⁴;
2. Comunități care se nasc sub impactul *Policromiei*, în sud-estul Transilvaniei. Principala așezare de acest fel este la *Leț*⁹⁵;
3. Comunități vinciene timpurii cum ar fi *Romos-La Făgădău*⁹⁶, Miercurea Sibiului-*Petriș*, orizontul II sau *Limba*⁹⁷. Despre momentul timpuriu de dezvoltare a culturii Vinča în Transilvania am publicat o sinteză în anii din urmă⁹⁸;
4. Comunități în care se constată existența materialelor Starčevo-Criș și Vinča în straturi de depunere distincte și succesive cum ar fi *Limba-Bordane*⁹⁹ sau Miercurea Sibiului-*Petriș*

⁸⁵ Paul 1989, p. 18.

⁸⁶ Paul 1989, p. 21.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Drașovean 1981, p. 42.

⁸⁹ Luca et alii 1998.

⁹⁰ Paul 1989, p. 24.

⁹¹ Luca 1995-1996; Luca et alii 2000; 2000b.

⁹² Luca et alii 1998.

⁹³ Drașovean 1981.

⁹⁴ Materiale arheologice inedite: S.A. Luca.

⁹⁵ Zaharia 1962; 1964.

⁹⁶ Luca 1995-1996.

⁹⁷ Berciu et Berciu 1949; Ciugudean 1978, p. 50, 52, fig. 8/3-16; Paul et Ciută 1997; 1998.

⁹⁸ Luca et alii 2000; 2000b.

⁹⁹ Comunicări succesive, cu începere din anul 1996 – M.M. Ciută; Ciută 2002.

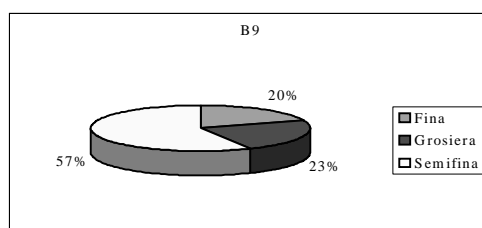
(orizontul Ia-c – Starčevo-Criș și orizontul II – Vinča; așezarea a fost semnalată inițial ca fiind Petrești cu elemente Turdaș¹⁰⁰);

5. Comunități care evoluează spre tehnologiile ceramicii liniare.¹⁰¹

α

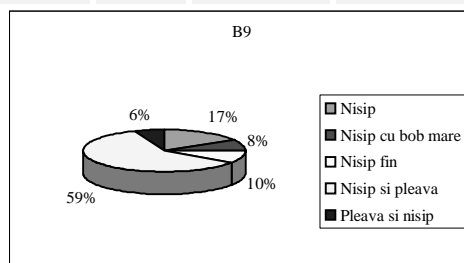
Locuirea purtătorilor culturii Starčevo-Criș din zona localității Miercurea Sibiului nu se rezumă doar la ocuparea punctului *Petriș*. În anul 2003 am descoperit și un alt sit arheologic, situat la aproximativ 6 km est de *Petriș*, numit *Pustia*, unde există o locuire Starčevo-Criș, de fază IIIA.

Miercurea Sibiului-*Petriș*, bordeiul B₉ / 2003 – cultura Starčevo-Criș

Categoria

Categoria	Fină	Grosieră	Semifină
B9	41	48	121

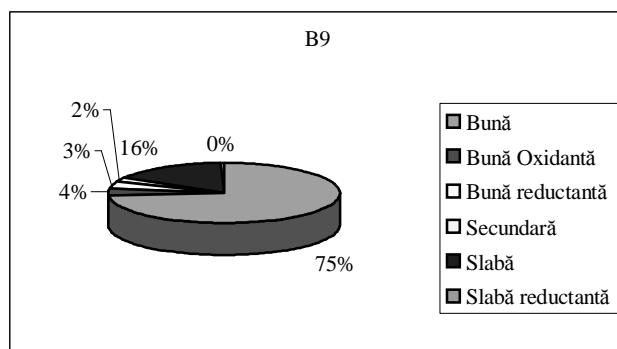

Amestecul

Amestecul	Nisip	Nisip cu bob mare	Nisip fin	Nisip și pleavă	Pleavă și nisip
B9	35	17	20	125	12

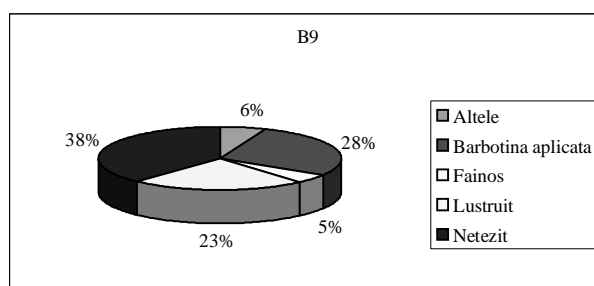
¹⁰⁰ Paul 1992, p. 141.

¹⁰¹ Luca et alii 2000, p. 57-63; 2000b, p. 22-29.

Arderea

Arderea	Bună	Bună oxidantă	Bună reductantă	Secundară	Slabă	Slabă reductantă
B9	151	8	7	5	33	1

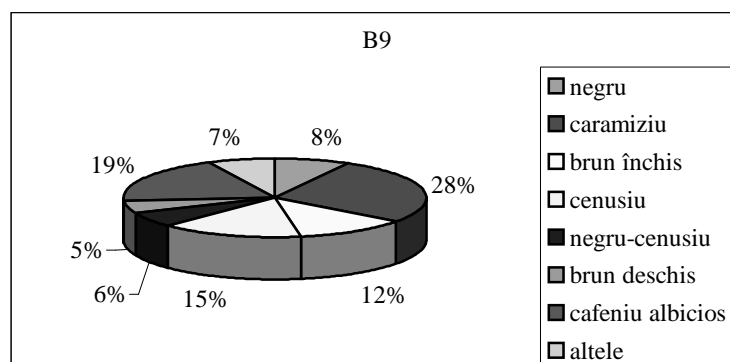

Netezirea

Netezirea	Altele	Barbotină aplicată	Făinos	Lustruit	Netezit
B9	13	58	10	49	80

Culoarea exterioară

Culoarea exterioară	Negru	Căramiziu	Brun închis	Cenușiu	Negru cenușiu	Brun deschis	Cafeniu albicios	Altele
B9	17	57	25	32	13	11	40	15

Bibliografie

- Benac 1971 Benac A., *Le néolithique dans les Balkans du Nord-Ouest et ses relations avec les régions voisines*, în *Actes VIII CISPP*, 1, 1971, p. 97-108.
- Benac 1978 – *Les theses fondamentales sur l'origine de néolithique dans les Balkanes et les régions avoisinantes*, în *Godišnjak*, 16, 1978, p. 9-19.
- Berciu 1958 Berciu D., *Neolithic preceramic în Balcani*, în *SCIV*, 9, 1958, 1, p. 91-100.
- Berciu 1966 – *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
- Berciu et Berciu 1949 Berciu D., Berciu I., *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum*, 3, 1949, p. 1-43.
- Boroneanț 1968 Boroneanț V., *Neoliticul timpuriu în zona Porților de Fier*, în *Comunicări*, 7, 1968, p. 1 și urm.
- Boroneanț 1973 – *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone des „Portes de Fer”*, în *DaciaNS*, 17, 1973, p. 5-39.
- Boroneanț 1980 – *Probleme ale culturii Schela Cladovei-Lepenski Vir în lumina noilor cercetări*, în *Drobeta*, 4, 1980, p. 27-42.
- Boroneanț 1996 – *La 30 de ani de la începerea săpăturilor arheologice de la Schela Cladovei*, în *Drobeta*, 7, 1996, p. 3-11.
- Breunig 1987 Breunig P., *C¹⁴-Chronologie des vorderasiatischen, südost-und mitteleuropäischen Neolithikums*, în *Fundamenta*, 13, 1987, p. 95-157.
- Brukner et alii 1968 Brukner B., *Neolit u Vojvodini*, Novi Sad, 1968.
- Brukner 2000 – *Beitrag zum Studium synchroner Beziehungen zwischen der Karanovo I und der Protostarčevo (Starčevo I) Periode*, în *BZS Karanovo*, 3, p. 287-310.
- Ciobotaru 1988 Ciobotaru D. L., *Plastica neolitică din așezarea de la Foeni-Sălaș (jud. Timiș)*, în *AB(SN)*, 6, 1988, p. 73-82
- Ciugudean 1978 Ciugudean I., *Noi cercetări arheologice pe teritoriul județului Alba (I)*, în *Apulum*, 16, 1978, p. 39-53.
- Ciută 1998 Ciută M.M., *O locuință de suprafață aparținând neoliticului timpuriu de la Șeușa- La cărarea morii (com. Ciugud, jud. Alba)*, în *Apulum*, 35, 1998, p. 1-14.
- Ciută 2000 Ciută M.M., *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România. Cultura Precriș – descoperirile arheologice de la Șeușa- La cărarea morii*, în *Apulum*, 37/1, 2000, p. 51-101.
- Ciută 2001 – *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România: cultura Precriș (II)*, în *Apulum*, 38/1, 2001, p. 9-26.
- Ciută 2002 – *O locuință neolitică timpurie descoperită în situl de la Limba-Bordane (jud. Alba)*, în *Apulum*, 39, 2002, p. 1-30.
- Drașovean 1981 Drașovean Fl., *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului mijlociu*, în *Apulum*, 26, 1989, p. 9-47.
- Drașovean 2001 – *Early Neolithic settlement at Timișoara-Fratelia*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, în *BHAB*, 30, p. 33-40.
- Dimitrijević 1974 Dimitrijević S., *Das Problem der Gliederung der Starčevo-kultur mit besonderer Rücksicht auf den Beitrag der südpannonischen Fundstellen zur Lösung dieses Problems*, în *Materialj*, X, p. 59-121.
- Dumitrescu 1970 – *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 187-198.
- Dumitrescu et alii 1983 Dumitrescu Vl., Bolomey A., Mogoșanu M., *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983.
- Garașanin 1978 Garașanin M., *Le néolithisation dans le sud-est et dans le centre de la Peninsule Balkanique*, în *Godišnjak*, 16, 1978, p. 31-44.

- Garašanin 1980 – *Les origines du néolithique dans le Bassin de la Méditerranée et dans le sud-est Européen*, în *PNCRE*, 1980, p. 57-72.
- Gimbutas 1989 Gimbutas M., *Civilizație și cultură*, București, 1989.
- Gimbutas 1997 – *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, București, 1997.
- Jovanović 1967 Jovanović B., *La signification de certains éléments de culte de groupe de Starčevo*, în *Starinar*, 18, 1967, p. 19-20.
- Karmanski 1986 Karmanski S., *Donja Branjevina*, Odžaci, 1986.
- Karmanski 1987 – *Donja Branjevina*, Odžaci, 1987.
- Karmanski 1988 – *Nalazi labreta . . .*, Odžaci, 1988.
- Karmanski 1988a – *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina (referati i izveštaji)*, Odžaci, 1988.
- Karmanski 1989 – *Donja Branjevina*, Odžaci, 1989.
- Karmanski 2000 – *Donja Branjevina. Arhaološka Monografija*, Odžaci, 1989.
- Lazarovici 1975 Lazarovici Gh., *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 7-24.
- Lazarovici 1977 – *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977.
- Lazarovici 1979 – *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979, 1-2.
- Lazarovici 1983 – *Neoliticul timpuriu din zona Porților de Fier (Clisură)*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 9-34.
- Lazarovici 1984 – *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, 8, 1984, p. 40-104.
- Lazarovici 1992 – *Așezarea neolitică timpurie de la Zăuan și câteva dintre problemele privind neoliticul timpuriu din Balcani*, în *ActaMP*, 16, 1992, p. 25-59.
- Lazarovici 1993 – *Les Carpates Meridionales et la Transylvanie*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe Orientale. E.R.A.U.L.*, Liège, 1993, p. 243-284.
- Lazarovici 2001 – *Despre locul descoperirilor de la Șeușa în neoliticul timpuriu din sud-estul Europei*, în *BMP*, 4, 2001, p. 37-47.
- Lazarovici și Kalmar 1995 Lazarovici Gh., Kalmar Z.M., *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.
- Luca 1995-1996 Luca S.A., *Die Vinča-Siedlung aus Rumess. Die A-Phase der Vinča-Kultur in Siebenbürgen*, în *Sargetia*, 26, 1995-1996, p. 45-62.
- Luca 2002 – *Eine zoomorphe Statuette aus der Jungsteinzeitliche Siedlung von Reussmarkt / Miercurea Sibiului / Szerdahely-Petriș*, în *CCDJ*, 19, 2002, p. 96-106.
- Luca 2004 – *sub tipar în Istros*, 2004.
- Luca și Barbu 1992-1994 Luca S.A., Barbu M., *Așezarea neolitică de la Iosaș-Anele (jud. Arad)*, în *Sargetia*, 25, 1992-1994, P. 13-24.
- Luca et alii 1997 Luca S. A., Roman C., Băicoană M., *Materiale arheologice din peșteri ale județului Hunedoara (I)*, în *Corviniana* 3 (1997), p. 17-32.
- Luca et alii 1998 Luca S.A., Georgescu A., ș.a., *Miercurea Sibiului-Petriș*, în *CCA*, 1998, p. 44.
- Luca et alii 1999 Luca S.A., Georgescu A., ș.a., *Miercurea Sibiului-Petriș*, în *CCA*, 1999, p. 64.
- Luca et alii 2000 Luca S.A., Ciugudean H., Roman C., Dragotă A., *Faza timpurie a culturii Vinča în Transilvania. Repere ale orizontului cronologic și cultural*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 37-72.
- Luca et alii 2000a Luca S.A., Georgescu A., Spânu A.L., *Miercurea Sibiului-Petriș*, în *CCA*, 2000, p. 86.
- Luca et alii 2000b Luca S.A., Ciugudean H., Roman C., *Die frühphase der Vinča- Kultur in Siebenbürgen. Anhaltspunkte des chronologischen und ethnokulturellen horizontes*, în *Apulum* 37, 1, 2000, p. 1-50.
- Luca et alii 2001 Luca S. A., Georgescu A., Suciuc C., *Miercurea Sibiului-Petriș*, în *CCA*, 2001, p. 143.
- Luca et alii 2002 Luca S. A., Georgescu A., Gonciar A., Batiuk S., Suciuc C., *Miercurea Sibiului-Petriș*, în *CCA*, 2002, p. 204.

- Matsanova 1996 Matsanova V., *Cult objects from the Early Neolithic site at the town Rakitovo*, în *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji*, 23, Ljubljana, 1996, p. 105-127.
- Milojčić 1949 Milojčić Vl., *Chronologie der jungeren Steinzeit Mittel- und Sudosteuropas*, 1949.
- Milojčić 1959 *Ausgrabungen in Thessalien*, în *NDAMVO*, 1959, p. 225-236.
- Milojčić 1960 – *Präkeramisches Neolithikum auf der Balkanhalbinseln*, în *Germania*, 38, 1960, 3-4, p. 320-325.
- Milojčić et Zumbusch Paul 1989 Milojčić Vl., Zumbusch V., *Die Deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien. Das Frühe Neolithikum*, I-II, Bonn, 1971.
Paul I., *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 3-28.
- Paul 1992 – *Cultura Petrești*, București, 1992.
- Paul 1995 – *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia, 1995.
- Paul et Ciută 1997 Paul I., Ciută M., *Limba-Șesul Orzii*, în *CCA*, 1997, p. 23.
- Paul et Ciută 1998 – *Limba-Bordane*, în *CCA*, 1998, p. 37.
- Pavúk 1993 Pavúk J., *Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur*, în *Anatolica*, 19, 1993, p. 231-238.
- Păunescu 1958 Păunescu Al., *Locuirea neolitică de la Dârțu-Ceahlău*, în *SCIV*, 9, 1958, 2, p. 269-271.
- Păunescu 1970 – *Evoluția uneltelor și armelor de piatră descoperite pe teritoriul României*, București, 1970.
- Păunescu 1979 – *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului-Dubova (jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus* 5, 1979, p. 11-56.
- Roodenberg et alii 1990 Roodenberg J.J., Thissen L., Buitenhuis H., *Preliminary Report on the Archaeological investigations at Ilipinar in NW Anatolia*, în *Anatolica*, 16, 1989-1990, p. 61-144.
- Roman et Diaconescu 2002 Roman C., Diaconescu D., *Noi descoperiri neolitice și eneolitice pe teritoriul județului Hunedoara*, în *Corviniana*, 7, 2002, p. 7-30
- Stanković 1985 Stanković S., *Bull representation in the Early Neolithic*, în *Starinar*, 1985, p. 35-42.
- Srejović 1969 Srejović D., *Lepenski Vir*, Beograd, 1969.
- Srejović 1971 – *Die Anfänge des Neolithikums im Berich des mittleren Donaurames*, în *ActesVIIIICISPP*, 3, 1971, p. 252-262.
- Srejović 1978 – *Néolithisation de la région des Portes de Fer*, în *Godišnjak*, 16, 1978, p. 21-29.
- Tasić 1973 Tasić N., *Neolitska Plastika*, Beograd, 1973.
- Ursulescu 1984 Ursulescu N., *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984.
- Vlassa 1964 Vlassa N., *În legătură cu neoliticul timpuriu de la Dârțu-Ceahlău*, în *ActaMN*, 1, 1964, p. 463-464.
- Vlassa 1966 – *Cultura Criș în Transilvania*, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 9-48.
- Vlassa 1976 – *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.
- Zaharia 1962 Zaharia E., *Considerations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *DaciaNS*, 6, 1962, p. 5-51.
- Zaharia 1964 – *Considerații asupra civilizației Criș în lumina sondajelor de la Leț*, în *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 19-44.